

7. Локарева Т.В. Педагогічне спілкування : наук.-метод. посіб. / Т.В. Локарева, Л.І. Міщик, О.О. Почерніна. – Запоріжжя : ЗДУ, 2000. – 154 с.
8. Мацько Л.І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. – К. : Академія, 2006. – 346 с.
9. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2006. – 578 с.
10. Педагогічна майстерність : підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамушенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І.А. Зязюна. – К. : СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
11. Сайтарли І.А. Культура міжособистісних стосунків : навч. посіб. / І.А. Сайтарли. – К. : Академвидав, 2007. – 240 с.
12. Філоненко М.М. Психологія спілкування : підручник / М.М. Філоненко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

ДІДЕНКО О.В.

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ ТВОРЧОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ ЯКОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Структуру будь-якого об'єкта вчені трактують як виявлення елементів цього об'єкта та їх взаємозв'язків. Л.С. Виготський підкреслював, що “структурний аналіз має справу з реальними об'єктивними елементами, а його завданням є не тільки виділення цих елементів, а й з'ясування зв'язків та відношень між ними” [1, с. 125]. Для констатації стану сформованості творчості як професійної якості офіцерів-прикордонників і визначення доцільності та достатності педагогічних впливів з метою якісних змін необхідно визначити структурні компоненти зазначеної якості.

Метою статті є аналіз, обґрунтування та характеристика структурних компонентів творчості як професійної якості офіцерів-прикордонників. На основі узагальнень теоретичного аналізу наукової літератури зроблено висновок, що структура творчості досліджена не повністю. Для виділення структурних компонентів творчості розглянемо підходи, запропоновані у наукових джерелах. Так, наприклад, здатність до творчості (креативність) вчені розглядають переважно як дивергентне мислення (Дж. Гілфорд, М.О. Холодна) або як поєднання тільки когнітивного та мотиваційного компонентів (Д. Фельдхузен, К. Урбан, В.М. Дунчев).

В.В. Ігнатова, досліджуючи педагогічні фактори духовно-творчого становлення особистості в освітньому процесі, виділяє три компоненти розвитку духовно-творчого потенціалу [2, с. 250]: когнітивний (здатність мислити, міркувати і визначати своє ставлення до дійсності; бачення глибини процесу і явища; здатність нестандартно думати, гнучкість мислення, оригінальність; усвідомлення співвідношення ідеального і реального в творчості); екзистенційно-емоційний (пов'язаний з відчуттям натхнення; із захопленістю, любов'ю до творчості, до інших людей; з інтуїтивним розумінням, передбаченням потрібного результату; із станом напруження і піднесенням творчих сил, з прагненням до високого, благородного, нового; з прагненням до повного виявлення, розвитку духовно-творчих можливостей); поведінковий (високі душевні якості, чуйність, самовідданість і чесність; самостійність у розвитку, прагнення до самоосвіти; гармонія слів і вчинків).

Теорія творчості В.В. Клименка розкриває механізми творчості в єдності основних функцій психіки: відображувальної, проектувальної та матеріалізуючої (опредметнювальної). Виступаючи в єдності, вони зумовлюють появу відкриттів, винаходів, художніх образів. Головними компонентами механізму творчості, на думку В.В. Клименка, є такі психічні утворення, як: почуття, функціями яких є по-

рівняння та оцінювання предметів; уява, необхідна для побудови того, чого ще немає; мислення, призначене для відображення того, чого ще немає; енергопотенціал, який дає можливість діяти (мотиви, воля); психомоторика, що необхідна при матеріалізації образів [3].

Я.А. Пономарьов розуміє креативність як єдність мотиваційної напруженості (інтенсивність пошукової доміанти, інтелектуальної ініціативи) і сензитивності (чутливість до інтуїтивних утворень творчості) особистості. На його думку, з креативністю пов'язані дві особистісні риси: інтенсивність пошукової мотивації і чутливість до тих утворень, які виникають під час мисленнєвого процесу [4].

В.І. Андрєєв поділяє компоненти творчих здібностей на інтелектуально-логічні (здібності аналізувати, порівнювати, бачити головне, доводити, обґрунтовувати, уміння давати визначення), інтелектуально-евристичні та комунікативно-творчі [5].

В.Г. Риндак у структурі креативності виділяє три блоки, які взаємодіють і становлять єдину систему: креативно-особистісний, визначає її саморозвиток і самоактуалізацію; креативно-процесуальний, характеризує творчий процес, та креативно-результативний, що пов'язаний зі створенням нового продукту [6, с. 12–13].

А.А. Кірсанов у структурі творчого потенціалу спеціаліста виділяє освітній потенціал, творчу активність як вищу форму трудової активності, творчий інтелектуальний потенціал, професійні здібності, загальну та професійну культуру [7, с. 114].

А.М. Матюшкин, досліджуючи психологічну структуру обдарованості, підкреслює, що вона “збігається з основними структурними елементами, які характеризують творчість і творчий розвиток людини” [8, с. 613]. На його думку, найбільш загальною характеристикою і структурним компонентом творчості є пізнавальні потреби, які є основою домінантності пізнавальної мотивації порівняно з іншими її видами. Іншими факторами, які визначають структуру обдарованості, є: дослідна творча активність, що полягає у відкритті нового, в постановці та вирішенні проблем; можливість досягнення оригінальних рішень; можливість прогнозування; здатність створювати ідеальні еталони, які забезпечують високі естетичні, моральні та інтелектуальні норми [8, с. 616].

Найбільш близькою для нашого дослідження є структура творчості як професійної якості, що її запропонував К. Мартіндейл [9]. Учений проаналізував особистісні та ситуативні змінні творчого функціонування і зробив висновок щодо обов'язкової єдності когнітивних здібностей і матриці мотиваційних та особистісних характеристик. Причому серед останніх, пов'язаних з креативною поведінкою, К. Мартіндейл називає такі, як самоповага, наполегливість, високий рівень енергії, широке коло інтересів, сензитивність до проблем, ентузіазм, орієнтація на складні або невизначені задуми. Окремо вчений виділив такі функціональні аспекти креативної поведінки, як відкритість досвіду і нешаблонність. Така позиція певною мірою збігається з поглядами вчених, про яких ішлося вище. Цінним є для нас також дослідження Н.В. Хазратової [10]. Вона виділила три компоненти у структурі здатності до творчості: мотиваційний, когнітивний і поведінковий. Вони повною мірою відображають ті особливості, які відрізняють суб'єкта з високим рівнем творчості від суб'єкта з низьким рівнем.

Провідною детермінантою особистісного розвитку, на думку Л.С. Виготського й С.Л. Рубінштейна, є творча самодіяльність і самостійність особистості. У психолого-педагогічній літературі неодноразово підкреслювалося значення творчості в професійній діяльності. Звідси правомірно виділяти як основну складову особистості творче начало. Зміст поняття творчості, на думку вчених, полягає у та-

ких особистісних якостях, як самостійність, можливість вільного вибору, осмислення різних альтернативних варіантів вибору, усвідомлене прийняття рішення.

Розглянемо зв'язок творчості з основними сферами індивідуальності людини. Їх можна представити на основі концепції педагогіки індивідуальності таким чином:

– *мотиваційна сфера* – прагнення виконувати навчальні й професійні дії незалежно від сформованих стереотипів, рекомендацій і зразків, бажання пережити творчі пошуки й радість при вирішенні професійних завдань, задоволення від знайдених рішень, прагнення до творчого процесу. Основні мотиви – інтерес до пошуку власних, нових рішень, бажання творити. Одна з основних цілей – стати творчим фахівцем;

– *інтелектуальна сфера* – це вміння проблемного навчання й наукового пошуку (бачення проблеми, її формулювання, пошук способів вирішення проблеми тощо) у навчальній і навчально-професійній діяльності, творчі здібності, гнучкість і системність мислення, творча уява, здатність до моделювання, проектування, прогнозування;

– *вольова сфера* – прояв вольових якостей у ситуаціях пошуку, моделювання й створення своїх варіантів вирішення навчальних і професійних завдань;

– *емоційна сфера* – прояв почуттів та емоцій, що супроводжують пошук, відкриття, винаходи, адекватна або завищена самооцінка власних творчих можливостей і досягнень;

– *предметно-практична сфера* – нетипова для навколишнього середовища поведінка (здатність швидко орієнтуватися в новій інформації, приймати нестандартні рішення тощо), непередбачуваність напрямів думок, дій і вчинків для інших, дослідницькі вміння й навички, здатність застосовувати їх у сфері професійної діяльності;

– *екзистенційна сфера* – усвідомлення себе як творчої індивідуальності, свого місця в суспільній, навчальній і професійній діяльності, розуміння свого творчого потенціалу під час здобуття вищої освіти та опанування майбутньою професійною діяльністю; вільна та незалежна позиція в навчальній й навчально-дослідній діяльності; прагнення до самоактуалізації в професійній діяльності;

– *сфера саморегуляції* – вміння рефлексувати у творчому процесі, керувати своїми думками, свідомо спрямовувати хід своїх міркувань у потрібному напрямі, прагнення до джерел асоціацій, що забезпечують здогадки, осяяння тощо, самостійне створення умов для власної творчої активності, моделювання дослідної діяльності.

Можна припустити, що від того, якою мірою сформовані зазначені компоненти, залежить рівень сформованості творчості. Далі необхідно розглянути фактори, пов'язані з рівнем сформованості кожного компонента, а також те, як вони впливають на розвиток творчості.

Серед особливостей *мотиваційної сфери* в юнацькому віці (середній вік курсантів ВВНЗ – 17–22 роки), які впливають на формування творчості, найважливішими, на наш погляд, є:

– загальна активність курсанта, його готовність до різних видів діяльності з викладачами й однолітками;

– прагнення до самостійності;

– розширення кругозору, широкі інтереси та їхня розмаїтість;

– зростання визначеності і стійкості інтересів;

– прагнення до вдосконалення в різних галузях творчості (техніка, наука, література, музика).

До мотиваційних факторів, що негативно впливають на розвиток творчості, належать: надмірна активність, що призводить до розпорошеності інтересів; невміння довести розпочату справу до кінця; небажання вивчати нове, незвідане.

Щодо вікових особливостей, необхідно зазначити, що на розвиток *інтелектуальної сфери* курсантського віку впливає довільність усіх психічних процесів. Молоді люди самостійно організують свою увагу, пам'ять, мислення, уяву. Швидко розвиваються їх логічна пам'ять, понятійне мислення. Курсанти використовують гіпотетико-дедуктивні міркування, тобто вони вже здатні будувати умовиводи на основі висунутих гіпотез, вдаються до розумових експериментів, до вирішення завдань в уяві, тобто у них розвиваються такі розумові навички, як абстрагування й аналіз. Предметом мислення стає не тільки вирішення ззовні заданих завдань, а й сам процес свого мислення, тобто мислення набуває рефлексивного характеру.

Однак результати аналізу наукових досліджень з проблеми розвитку та формування творчості в юнацькому віці, а також практична частина нашого дослідження привернули увагу тим, що випускники середніх шкіл часто демонструють на заняттях у ВНЗ інтелектуальну безпорадність, недостатній обсяг знань з навчальних предметів, нездатність до дивергентного мислення.

Таким чином, для формування творчості важливим є розвиток понятійного мислення та його рефлексивний характер.

Серед факторів, що перешкоджають розвитку творчості в інтелектуальній сфері, можна виділити недостатню сформованість самостійності мислення, слабкий розвиток розумових навичок, перевагу репродуктивної діяльності.

Емоційна сфера, яка характеризується емоціями й почуттями, тривожністю й самооцінкою, є також важливою для повноцінного розвитку творчості курсантів. І.А. Колобутіна вважає, що “можна не тільки талановито мислити, а й талановито відчувати” [11, с. 142]. На думку В. Гордона, “у творчому процесі емоційний фактор більш важливий, ніж інтелектуальний” [12, с. 56–65]. Ознаками творчого мислення є стійка і разом з тим досить гнучка самооцінка, яка в разі необхідності може змінюватися під впливом нової інформації, набутого досвіду, оцінок інших людей, зміни критеріїв. Курсант з розвиненою самооцінкою може керувати негативними емоціями, при цьому конфліктність його самооцінки має продуктивний характер. У формуванні творчості, на наш погляд, варто приділити увагу тривожності, яка полягає у відчуженні підвищеного занепокоєння у різних життєвих ситуаціях. Високий рівень тривожності може заважати курсантам, тому що в цьому стані вони дратуються, вони неадекватно реагують на звичні ситуації, часто виявляють невпевненість, бояться невдач, швидко збуджуються. При завищеній або заниженій самооцінці курсанти мають проблеми у спілкуванні, болісно реагують на зауваження. Якщо до тривожності додається інтелектуальне неблагополуччя, то, на думку психологів, у такому випадку спостерігаються ознаки синдрому “хронічної неуспішності”.

Таким чином, серед факторів, що визначають рівень сформованості емоційної сфери та перешкоджають розвитку творчості, можна назвати психічну неврівноваженість і характерні для неї різкі зміни настрою; невпевненість у собі (часто супроводжує загальну низьку самооцінку); емоційну пригніченість і стійке домінування негативних емоцій; уникнення ризикованої поведінки; домінування мотивації уникнення невдачі над мотивацією прагнення до успіху; неадекватну самооцінку й високий рівень тривожності. Позитивно ж впливає на розвиток творчості прагнення до самостійності, соціальна активність, упевненість у своїх силах, доміну-

вання емоцій радості й навіть певна частка агресивності, відсутність страху показатися дивним і незвичайним.

Як уже зазначалося, творчість є загальною здатністю (особливістю) особистості й індивідуальності, отже, вона стосується *предметно-практичної сфери*, основними складовими якої є здібності, вчинки, уміння курсантів у різних видах діяльності й спілкуванні. Сформованість умінь і навичок у різних видах діяльності й спілкуванні допомагає бачити та вирішувати проблеми, реалізувати себе як індивідуальність й особистість. У предметно-практичній сфері виділяють інтелектуальні здібності, пізнавальні вміння й комунікативні здібності. Узагальнення результатів аналізу літератури з проблеми спілкування дало змогу зробити висновок, що в спілкуванні розрізняють три сторони: комунікативну, інтерактивну й перцептивну. Комунікативна сторона спілкування пов'язана з виявленням специфіки інформаційного процесу між людьми як активними суб'єктами, тобто з урахуванням відносин між партнерами, їхніх установок, цілей, намірів, що допомагає не просто передавати інформацію, а й уточнювати і збагачувати ті знання, відомості, ідеї, якими обмінюються люди. Здатність спілкуватися з однолітками під час освітнього процесу, уміння поставити запитання, сформулювати проблему, висунути гіпотезу, доводити, робити висновки, застосовувати знання в знайомій та незнайомій ситуації вимагає не тільки розвиненого комунікативного процесу спілкування, а й пізнавальних умінь, що є основою творчого мислення.

Таким чином, творчість формується та виявляється в усіх сферах індивідуальності людини. Кожна сфера створює передумови до формування творчості. Її формування є цілісним процесом, у якому необхідно передбачити розвиток зазначених складових кожної сфери. Отже, у нашому дослідженні *структурними компонентами творчості як професійної якості ми будемо вважати професійно-пізнавальний (когнітивний), емоційно-мотиваційний (мотиваційний) та діяльнісно-творчий (процесуальний)*.

Когнітивний компонент характеризується знаннями концептуальних основ професійної підготовки. Для цього необхідно в інтелектуальній сфері розвивати творче мислення (здатність аналізувати факти, явища, процеси, системи; виявляти кмітливість, гнучкість, критичність, системність, мобільність, оперативність мислення в різних ситуаціях), професійну ерудицію й інтуїцію, здатність відтворювати й освоювати нові знання, види й форми діяльності, прийоми організації й управління. Отже, кінцевою метою формування когнітивного компонента є розвиток виділених нами складових інтелектуальної сфери.

Для розвитку когнітивного компонента, на нашу думку, необхідно: формувати систему знань з предметів навчання; навчити курсантів виділяти головне (бачити суть проблеми); формувати певні якості мислення (гнучкість, мобільність, оригінальність тощо); навчити рефлексувати в реальному навчальному процесі (усвідомлювати свій емоційний або фізичний стан, власні спонукання, розуміти реакцію інших на свої дії та слова); навчити управляти емоційними станами в процесі спілкування; розвивати здатність протидіяти стереотипним рішенням.

Мотиваційний компонент є складовою мотиваційної сфери. В аспекті нашого дослідження необхідно виділити такі його елементи: прагнення виконувати навчальні й професійні дії незалежно від сформованих стереотипів, рекомендацій і зразків, бажання переживати творчі пошуки та радість від самого процесу вирішення професійних завдань, задоволення від знайдених рішень, прагнення до творчого процесу. Основними мотивами є: інтерес до пошуку власних, нових рішень, бажання творити,

прагнення до успіху. Таким чином, метою розвитку мотиваційного компонента є розвиток мотиваційної сфери в цілому, й особливо – зазначених елементів.

Педагогічними завданнями розвитку мотиваційного компонента пропонуємо вважати такі: залучення курсантів у діяльність щодо вирішення досить складних навчальних завдань та з подоланням психологічних бар'єрів; забезпечення відповідності складності завдань індивідуальному пізнавальному потенціалу особистості, її здібностям, нагромадженим знанням й умінням, рівню розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, уяви, мислення); застосування викладачами певного стилю оцінної діяльності; пояснення педагогами причин успіхів і невдач курсантів у навчальній діяльності; формування в курсантів чітких критеріїв оцінювання складності завдань; використання викладачами індивідуальної шкали оцінювання; урахування викладачами особливостей навчальної групи.

Процесуальний компонент містить способи оволодіння навчально-професійною діяльністю; способи навчального-професійного співробітництва, уміння організувати й брати участь в інтерактивних формах навчально-професійної діяльності; аналітичні, прогностичні, проєктивні й рефлексивні вміння.

Формування процесуального компонента передбачає вирішення таких завдань: розвиток основних ознак творчого, дивергентного, критичного мислення; розвиток умінь неупереджено аналізувати проблему, формулювати конкретні запитання, відокремлювати головне від другорядного, висувати й перевіряти гіпотези, аналізувати фактичні дані; використання технології інтерактивного навчання, заснованої на явищі інтеракції (від англ. *interaction* – взаємодія, вплив один на одного). У процесі навчання відбувається міжособистісне пізнавальне спілкування та взаємодія всіх його суб'єктів. Розвиток індивідуальності кожного курсанта та виховання його особистості відбувається в ситуаціях спілкування й взаємодії людей один з одним. Прихильники цієї концепції розглядають навчальну гру як найбільш адекватну та ефективну модель таких ситуацій. Навчальні ігри дають педагогу можливість відтворювати результати навчання (знань, умінь і навичок), їхнього застосування, відпрацювання й тренування, врахування індивідуальних відмінностей, залучення у гру курсантів з різними рівнями успішності. Разом з тим ігри дають можливість здійснення значного емоційно-особистісного впливу, формування комунікативних умінь і навичок, ціннісних відносин. З огляду на це застосування навчальних ігор сприяє розвитку індивідуальних й особистісних якостей майбутнього офіцера-прикордонника. Застосування технології інтерактивного навчання дає змогу поєднати діяльність кожного курсанта (виникає система взаємодій: викладач – курсант, викладач – навчальна група, курсант – навчальна група, курсант – курсант, група – група), пов'язати його навчальну діяльність і міжособистісне пізнавальне спілкування.

Формування процесуального компонента можливе через використання технології проблемного навчання: проведення сократівських бесід, під час яких курсанти не повинні відразу ж дати відповідь, а міркувати, ставити нові запитання. При сократівській бесіді (евристичному методі) викладач повинен приховувати свою думку з приводу проблеми обговорення і спонукати курсантів до пошуку. Курсанти виконують, уточнюють запитання викладача своїми запитаннями. Якщо запитання викладача сформульоване правильно, то курсанти, намагаючись знайти відповідь, розширюють межі запитання. При цьому викладач використовує евристичні прийоми активізації творчого мислення курсантів.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз наукової літератури дав змогу встановити, що творчість може виявлятися в будь-яких сферах індивідуальності

людини. Кожна сфера створює передумови для формування творчості. Її формування є цілісним процесом, у якому необхідно передбачити розвиток усіх складових. Аналіз дисертаційних робіт, монографій та іншої наукової літератури показав, що структурними компонентами творчості як професійної якості є професійно-пізнавальний (когнітивний), емоційно-мотиваційний (мотиваційний) та діяльнісно-творчий (процесуальний) компоненти. Для розвитку кожного з компонентів необхідно передбачити систему педагогічних впливів, які в сукупності сприятимуть ефективному формуванню творчості в цілому. Перспективами подальших розвідок з проблеми дослідження є обґрунтування педагогічних умов формування творчості майбутніх офіцерів-прикордонників та розробка науково-методичного забезпечення цього процесу.

Література

1. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций / Л.С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 490 с.
2. Игнатова В.В. Педагогические факторы духовно-творческого становления личности в образовательном процессе : монография / В.В. Игнатова. – Красноярск : СИБГТУ, 2000. – 272 с.
3. Клименко В.В. Психология творчості : навч. посіб. / В.В. Клименко. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 480 с.
4. Пономарев Я.А. Фазы творческого процесса / Я.А. Пономарев // Исслед. проблем психологии творчества. – М., 1983. – С. 3–18.
5. Андреев В.И. Педагогика : учеб. курс для творч. саморазвития / В.И. Андреев. – 2-е изд. – Казань : Центр инновац. технологий, 2000. – 608 с.
6. Образование. Наука. Творчество. Теория и опыт взаимодействия : монография / под общ. ред. В.Г. Рындак. – Екатеринбург : РАО, Урал. отд-ние. – 2002. – 394 с.
7. Кірсанов А.А. Творческий потенциал специалиста / А.А. Кірсанов // Мир образования – образование в мире. – 2005. – № 2 (18). – С. 113–125.
8. Матюшкин А.М. Мышление, обучение, творчество / А.М. Матюшкин. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 720 с.
9. Martindale C. Personality, situation and creativity: hand book of creativity // C. Martindale; Gloverj. A., Ronning C.R. (eds.). – N. Y. : Plenum, 1989. – P. 211–232.
10. Хазратова Н.В. Формирование креативности под влиянием социальной микросреды : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Н.В. Хазратова. – М., 1993. – 160 с.
11. Колобутина И.А. Педагогические условия развития креативности мышления курсантов юридических вузов : дис... канд. пед. наук : 13.00.08 / И.А. Колобутина. – Калининград, 2002. – 213 с.
12. Савченко Д.Н. Методология исследования системы “креативная личность – интеллектуальный потенциал общества” (основания креатологии) / Д.Н. Савченко // Развитие творческой активности студентов в учебной, научно-исследовательской и социально-политической деятельности. – М., 1990. – С. 56–65.

ДРУГАНОВА О.М.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОЇ ДОБРОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТІ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Демократичні перетворення в Україні, що розпочалися наприкінці минулого століття, привели до зміни ідейно-політичного, морально-ціннісного та соціально-економічного устрою суспільства, зумовили кардинальні зрушення в освітньому просторі. Ознакою сьогодення стало повернення з історичного небуття таких явищ громадянського суспільства, як меценатство, благодійництво, що завжди були притаманні українському народові, але за класово обумовленої парадигми історіографії за радянських часів замовчувалися або навіть спотворювалися.